

I) Boethius

1) Introductie

Anicius Manlius Severinus Boethius (ca. 480 – 524 n. Chr.) is de belangrijkste neoplatoonse filosoof van het Westen.

Enkel **kernpunten** uit zijn leven zijn:

- hij werd geboren rond het jaar 480 n. Chr. in een zeer aanzienlijke adellijke Romeinse familie ('gens Anicia'), die vanaf het midden van de 4^e eeuw tot het christendom geconverteerd waren;
- als christen krijgt hij na de dood van zijn vader (487 n. Chr.) in het huis van de consul Aurelius Symmachus een uitstekende opleiding;
- Boethius' leven valt in de periode van de heerschappij van de Germanenkoning Odoaker (476 – 494 n. Chr.) en de Oostgotische koning Theoderich (493 – 526 n. Chr.);
- Na zijn opleiding trouwt hij met de dochter van Symmachus; zij krijgen twee kinderen die later beiden consul zullen worden;
- In het jaar 510 n. Chr. bekleed Boethius zelf het ambt van consul.
- In het jaar 522 n. Chr. wordt hij benoemd tot 'Magister officiorum', het hoogste ambt in de staat;
- Boethius wordt in binnen- en buitenlandse intriges van de senaat verwickeld, zodat Theoderich het vertrouwen in hem verliest; hij wordt onterecht gevangen gezet (in Pavia), veroordeeld en uiteindelijk in oktober 524 n. Chr. onthoofd; zijn graf bevindt zich in de kerk San Pietro in Ciel d'Oro in Pavia (waar ook de heilige Augustinus zijn graf heeft gevonden).

2) Het literaire werk van Boethius

Vanwege zijn uitstekende opleiding die ook de kennis van het Grieks omvatte en zijn eigen studiedrang, had Boethius **het plan opgevat om alle werken van Aristoteles die hij kon verkrijgen als ook alle dialogen van Plato naar het Latijn te vertalen**. In drie decennia van een enorme werkzaamheid heeft hij dan ook vele vertalingen en commentaren kunnen vervaardigen, maar het oorspronkelijke plan werd niet voltooid. Het is ons niet bekend of de reden daarvoor tijdgebrek of eenvoudigweg het niet kunnen verkrijgen van de werken van de grote filosofen is geweest. Boethius' intentie was het bovendien om te laten zien dat Plato en Aristoteles in vele hoofdpunten van hun leer overeenstemmen, een poging die sindsdien steeds weer is ondernomen en waarvan de discussie tot op de dag van vandaag nooit werkelijk tot rust is gekomen. De herhaalde pogingen tot nieuwe interpretatie van met name de aristotelische geschriften laten echter zien hoe moeilijk reeds Boethius zelf deze taakstelling zag. Helaas zijn vele vertalingen van zijn hand als ook commentaren verloren gegaan, hoewel de vertalingen van het **aristotelische 'Organon'** (de logische geschriften van Aristoteles, uitgezonderd de 'Analytica Posteriora') bewaard zijn gebleven. Zodoende hadden vooral de vertalingen van 'Over de categoriën' en de 'Analytica priora' betekenis voor de overleveringsgeschiedenis van de oudheid naar de middeleeuwen. Als het Boethius gelukt was om inderdaad alle geschriften van Aristoteles te vertalen,

dan had de syrisch-arabische en de byzantijnse traditie voor het binnenkomen van Aristoteles in de wereld van de Europese middeleeuwen een veel mindere rol gespeeld. Immers, na Boethius komt de studie en de vertaalwerkzaamheid van Plato en Aristoteles in het Westen nagenoeg tot een einde, zodat juist zijn bewaard gebleven vertalingen de eerste bron zijn die het interesse voor met name Aristoteles in de tijd van de opkomende scholastiek aan het begin van de 12^e eeuw weer doen groeien.

Boethius was echter ook bezig met het vervaardigen van **theologische traktaten**, bij voorbeeld over de Drievuldigheid (“Quomodo trinitas unus deus ac non tres dii”; gewoonlijk wordt dit werk aangeduid met de titel “De trinitate”), over de personen van de Triniteit, over het katholieke geloof (“De fide catholica”) en strijdschriften tegen Eutyches en Nestorius (“Contra Eutychen et Nestorium”). Met name het werkje over de Triniteit werd in de eeuwen na zijn dood veelvuldig gelezen en becommentarieerd, vooral ook omdat Boethius daarin scherpzinnige wetenschapstheoretische onderscheidingen weet te maken, die voor het uitwerken van een systematische theologie van groot belang zijn (Thomas van Aquino zal aan het begin van zijn loopbaan als Magister de moeite nemen om een zeer lucide commentaar op dit werkje van Boethius te vervaardigen). Bijzonder invloedrijk blijft in dit verband Boethius’ **definitie van wat een persoon is: “Individa substantia rationalis naturae.”** Niet alleen voor de triniteitstheologie, maar ook voor ethische discussies zal van deze omschrijving veelvuldig gebruik worden gemaakt.

3) “Consolatio Philosophiae” – “De troost van de filosofie”

Aan het einde van zijn leven, in de gevangenis in Pavia, heeft Boethius zijn meest beroemde werk geschreven, de ‘**Consolatio philosophiae**’ (‘vertroosting van de filosofie’). Daarin verschijnt de ‘Filosofie’ als een vrouwelijke persoon aan de gevangene, en troost hem in zijn ongeluk, doordat zij wijst op het reeds bereikte van zijn leven, op de wisselvalligheden van het menselijke geluk en de voltooiing van de mens door een leven conform het onderricht van de filosofie en de terugkeer tot God. In dit meesterwerk van Latijnse literatuur wisselen proza en poëzie af. Opvallend is het sterk Platoons karakter en het ontbreken van christelijke leerpunten.

De Consolatio wordt bepaald door een **neoplatoonse ‘ommekeer’**: zowel teruggang als opgang naar het reddend inzicht. De ‘Vrouw Philosophia’ stuurt Boëthius daarin door een vorm van ‘**herinnering**’: Boethius moet herinnerd worden aan zijn inzichten en overtuigingen van vroeger, waarop het uitzicht hem door zijn neerslachtigheid is ontnomen. Maar deze ‘herinnering’ heeft ook aanknopingspunten aan Plato’s leerstuk dat alle ware kennis op ‘herinnering’ (Gr.: ‘anamnesis’) berust. Zodoende vervult de ‘Filosofia’ in de boeken I en II van de Consolatio ook de functie van een artse die als het ware de filosofie als geneesmiddel gebruikt om Boethius op te beuren. Reeds Cicero had van de filosofie immers gesproken als van een ‘**medicina mentis**’, een ‘geneesmiddel voor de geest’. Voor Boethius in de gressituatie van de gevangenis en de dood voor ogen wordt de filosofie zelfs tot een ‘**meditatio mortis**’ (‘beschouwing van de dood’). Boek III zet dan de beslissende stap naar de bepaling van Het Goede als het hoogste geluk. Hierin vindt de neoplatoonse godsvoorstelling een imposante uitdrukking. Als het Hoogste Goed dan ook een Goede God wil zijn, dan blijft het aloude probleem van het kwaad in de wereld van groot belang. Dit vraagstuk van de zogenaamde ‘theodicee’, de rechtvaardiging van het bestaan van

God ten aanzien van het kwaad in de wereld, is het thema van boek IV. De bespreking van dit probleem leidt ertoe dat de verhouding tussen voorzienigheid en fatum ('noodlot') onder ogen wordt gezien. In dit verband krijgt dan ook de 'Fortuna', het toevallige geluk, zijn plaats toegewezen. Tenslotte brengt boek V het probleem van de menselijke wilsvrijheid ter sprake. De uiteenzetting leidt tot een subtiel onderscheiding in het begrip 'noodzaak' en tot een hoogst invloedrijke conclusie over de aard van de goddelijke voorzienigheid. De wilsvrijheid wordt veilig gesteld.

➤ *lezen van tekst uit: Boethius, 'Consolatio philosophiae' (I, 1-2)*

*"Zangen dichtte ik ooit, toen mijn jeugd en mijn dichterhart tierde,
Nu laat 't verdriet mij geen keus, weklachten he ik slechts aan.
Kijk, de muzen, met rouwmisbaar dicteren ze wat ik moet schrijven,
Klachten die mijn gezicht drenken in tranenvloed.
Hen althans kon wat anderen beangstigt er niet van weerhouden
Om ook nu aan mijn tocht trouw aan mijn zijde te gaan,
't Geluk van de roem dat mij eens, toen ik jong nog en pril was, ten deel viel
Troost nog de oudere man, mij die het noodlot nu treft.
Onverhoeds en door rampen verhaast, is de ouderdom al gekomen,
Heeft het leef me gemeld: mijn bewind breekt nu aan."
[...].*

Terwijl ik dit in stilte overwoog en mijn tranenrijke klacht aan het papier toevertrouwde, kwam het me voor dat aan mijn hoofdeinde een vrouw was komen staan met een eerbiedwaardig gelaat, waarin ogen fonkelden die een scherpte van blik verrieden die het gewone menselijke gezichtsvermogen verre te boven ging. Haar teint was fris en leek van jeugdige kracht te getuigen, maar voor het overige had een zo lange tijd zijn sporen in haar uiterlijk achtergelaten dat men zich niet kon voorstellen dat zij tot onze mensengeneratie behoorde. Haar lengt en postuur waren moeilijk te peilen, want nu eens ging zij menselijke proporties niet te boven, dan week leek zij met haar kruin de hemel te raken, en wanneer zij nog hoger reikte, drong haar hoofd door het hemelgewelf heen en onttrok zich aan mensengogen. Haar gewaad was van een onverwoestbare stof, maar uit de fijnste draden en met grote kunstzinnigheid geweven, door haar zelf, naar ik later uit haar eigen mond vernam.
[...]

"Maar, vervolgde ze, meer dan gejammer is medische hulp hier op zijn plaats – en, met alle kracht van haar ogen op mij gericht: ben jij echt degene die, ook met mijn melk gevoed en grootgebracht met het voedsel dat ik je gaf, tot volwassen geestkracht was gerijpt? En ik had je nog wel een wapenrusting ter beschikking gesteld die je, als je haar niet had weggeworpen, nu zou beschermen en onoverwinnelijk maken. Herken je me nu? Waarom zwijg je? Uit schaamte, of ben je verbijsterd?"

Illustratie: Boethius en de 'Philosophia'

4) Consolatio: de vergankelijkheid van aanzien en macht

In het tweede boek van de consolatio wordt Boethius onderricht in de vergankelijkheid van alles wat 'fortuna' (het toevalgeluk) mensen kan bieden. Nadat eerst rijkdom en bezit kritisch onder de loep zijn genomen, gaat de Philosophia verder met een onderzoek naar macht en aanzien. Ook hier wordt de zeer relatieve waarde van macht onderstreept, hoewel zovelen er zich op beroemen en ernaar streven. De Philosophia vermaant:

“Laten wij het vervolgens hebben over het aanzien en de macht die men aan een hoge functie ontleent, waarvan jullie, zonder begrip van wat ware macht en écht aanzien is, zo hoog opgeven. Zijn er vulkanen die met het vuur dat zij uitbraken, zondvloed en die met hun watermassa's zulke vernielingen hebben aangericht als een booswicht wanneer juist hij macht heeft gekregen? [...]”

“Maar wat is die veel geprezen macht waar jullie op uit zijn eigenlijk waard? O, door en door aardse wezens, staan jullie er dan nooit bij stil wie jullie zijn en over wie jullie mensen heersen? Als je er getuigen van zou zijn hoe in de muizenwereld de ne muis zich macht over de andere aanmatigt, dan zou je ongetwijfeld in lachen uitbarsten. Maar bezie nu eens de fysieke aard van de mens: kun je je iets zwakkers voorstellen dan een wezen dat vaak al wordt gedood door een steek van een vliegje of doordat zo'n beestje in zijn inwendige organen doordringt? En de macht die men over een ander uitoefent: beheerst men daarmee ooit meer dan zijn fysieke existentie, of, wat

in rang nog lager staat, zijn uiterlijke omstandigheden? Zul je ooit enige vat hebben op iemands innerlijke vrijheid? [...]"

"Is er overigens onder datgene wat je een ander kunt aandoen ook maar iets wat jijzelf niet van een ander te verduren kunt krijgen? [...] Vind je echt dat men van de macht van een mens kan spreken als hij, wat hij ook tegen een ander vermag, niet kan beletten dat een ander hém dat aandoet?"

5) Boethius: Wat is en wat betekent "persoon"

Het begrip 'persoon' heeft binnen het filosofisch-antropologisch onderzoek een lange traditie. Vanaf de oudheid tot in onze dagen wordt dit begrip gebruikt tot omschrijving en normering van een individuele mens. Juist vanwege het descriptieve en tegelijk normatieve karakter heeft 'persoon' een sterke zeggingskracht in argumentatieve debatten, vooral in het kader van een moraalfilosofie en moraaltheologie.

Etymologisch werd het Latijnse woord '**persona**' - wat oorspronkelijk 'masker', 'karakter' betekent - in de oudheid afgeleid van 'personare' ('er doorheen klinken'). Daarbij baseerde men zich op de akoestische werkwijze van het spreken doorheen het masker van een toneelspeler. Deze etymologie is tegenwoordig echter twijfelachtig. Omdat het toneelspel en het masker vrij zeker door de Romeinen van de Grieken is overgenomen, heeft men het vermoeden geuit, dat het woord 'personare' afgeleid zou kunnen zijn van het Griekse 'προσωπον', wat eveneens 'gezicht', 'masker' betekent.

In de **triniteitstheologische en christologische uiteenzettingen** van de eerste eeuwen van het christendom speelde het begrip 'persona' dan een centrale rol, die in de dogmatische vastleggingen een welomschreven betekenis heeft gekregen (vgl. het Triniteitsdogma ['una substantia, tres personae'] en het christologische dogma [una persona, duo naturae]). Deze definities geven reeds een scherp onderscheid aan tussen het begrip 'natuur' en het begrip 'persona'. Dit zou in een volgende stap in de historie van het begrip 'persona' dan ook een prominente plaats krijgen.

De **filosoof Boethius** geeft een zorgvuldige analyse van het begrip 'natuur'¹, waarvan hij een viervoudige betekenis onderscheidt:

- 1) 'natuur' betekent heel algemeen elke intelligibele realiteit, zowel substantie als accidenties;
- 2) verder kan 'natuur' in een oudere zin op substanties, materiële en immateriële, worden beperkt;
- 3) bovendien – zo Boethius - is duidelijk dat 'natuur' enkel 'lichamen' aanduid, en
- 4) ten vierde duidt 'natuur' ook het specifieke onderscheid aan, wanneer men bij voorbeeld zegt dat 'goud' niet dezelfde natuur heeft als 'zilver'.

Deze differentiaties zijn nu volgens Boethius fundamenteel voor het begrip 'persoon'. Elke persoon is dus een realiteit van een substantiële vorm, en wel van een intellectuele (niet van planten of dieren) en individuele (niet van mens of paard op zich) vorm. Daarmee is de definitie van 'persoon' gevonden: "**persona est naturae rationalis individua substantia.**" ("de persoon is een individuele substantie van een vernuftige natuur"). Deze definitie was bijzonder succesvol en had grote invloed

¹ Boethius, De duabus naturis (Van de twee naturen), ML 64, 1343.

op de komende eeuwen. 'Persoon' diende nu als aanduiding voor het intellectieve individu, de individualiteit.

Deze beschrijving van 'persoon' heeft feitelijk ook vandaag de dag weinig van haar kracht ingeboed, en ze wordt in de tegenwoordige debatten ook zo – bewust of onbewust – verondersteld en gehandhaafd. Aan het 'persoon-zijn' worden dan tevens **eigenschappen** toegeschreven die een individuele mens van andere levensvormen onderscheiden, zoals rationaliteit, zelfbewustzijn, begrip voor evaluatieve en normatieve aspecten van de werkelijkheid enz. Deze eigenschappen vormen tegelijk dan ook de basis dat mensen zichzelf en anderen als personen een **bijzondere ethische en juridische status** toeschrijven. Bovendien worden zij als beredenering aangehaald waarom de mens als autonome persoon **respect** verdient en waarom aan hem ethische en juridische rechten toekomen. Daarom komen wij in de handhaving van het begrip 'persoon' een **descriptieve en een prescriptieve wijze** tegen: enerzijds rekenen wij een wezen dat de omschreven eigenschappen bezit tot het begrip 'persoon' (**descriptief**), anderzijds leiden wij uit het veronderstelde persoon-zijn voor dit individuele wezen een redenering af voor een ethische of juridische aansprakelijkheid (**prescriptief**; bij voorbeeld: experimenten met menselijke embryo's zijn onaanvaardbaar, omdat menselijke embryo's personen zijn). Voor de moraalfilosoof en -theologie zijn dit zeer relevante onderscheidingen.